

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯНИНА ТА ЙОГО СТРУКТУРА

Надзвичайної актуальності для будь-якої держави світу, яка проголошує себе правовою, набуває питання про забезпечення прав і свобод громадянина. Це пов'язано з тим, що, відповідно до теорії правової держави, справжня гарантованість прав та свобод громадянина є необхідною і обов'язковою умовою такої держави. Відмітимо, що зазначену точку зору підтримують абсолютно всі дослідники, які у своїх працях торкаються питання правової державності. Єдине, що їх відрізняє, – це те, що одні автори розглядають гарантованість прав і свобод громадянина як ознаку правової держави [1, с. 122], інші – як необхідну умову правової держави [2, с. 22], а треті – як її принцип [3, с. 254]. На нашу думку, між зазначеними підходами немає принципової різниці. Головне, що у межах кожного з них чітко простежується ідея про обов'язок держави забезпечувати права та свободи громадян.

На сьогодні згаданий вище обов'язок держави знайшов своє закріплення на рівні Основного Закону [4], у ст. 3 якого сказано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Таким чином, можна зробити висновок, що правова держава повинна послідовно виконувати своє головне призначення – гарантувати кожному громадянину можливість усебічного розвитку особистості. У даному випадку, як справедливо наголошується в літературі [3, с. 254], мова йде про таку систему соціальних дій, де права людини і громадянина є первинними, природними, у той час як можливість здійснення функцій державної влади стає вторинною, похідною.

Забезпечення прав та свобод громадян не є саморегулятивним процесом, у зв'язку з чим активність дій держави у даній сфері має бути постійно високою. Інакше кажучи, саме держава має сприяти процесам та інститутам, які спрямовані на забезпечення прав та свобод громадянина, та підтримувати їх. Названі процеси та інститути, на нашу думку, мають бути об'єднані у межах єдиного механізму гарантування прав та свобод громадянина, що, як наслідок, дозволить досягти комплексності, системності та послідовності у названій сфері.

Зараз у науковій літературі досить часто вказують на існування механізму або механізмів гарантування прав та свобод громадянина. Проте це, на нашу думку, не знижує наукової актуальності та практичної значущості подальшого аналізу такого механізму. І пов'язано це з тим, що механізм гарантування прав та свобод громадянина повинен становити надзвичайно досконале утворення, яке не давало б жодних «збоїв» у своїй роботі. Однак сьогоденний стан справ із забезпеченням прав і свобод громадянина свідчить, на жаль, про те, що порушення прав та свобод громадян нашої країни є досить поширеними, що, як наслідок, дозволяє зробити висновок про не досить досконале функціонування названого вище механізму.

Необхідним кроком у напрямку зміни такої ситуації є подальше продовження наукових дискусій щодо структури механізму гарантування прав та свобод громадянина, що, на нашу думку, дозволить розкласти його на елементарні складові елементи і ґрунтовно проаналізувати кожен із них щодо ефективності його функціонування, достатності забезпечення його організаційними, матеріальними, соціальними та іншими ресурсами.

Механізм гарантування прав та свобод громадян, як вище наголошувалося, є доволі складним утворенням, у змісті якого можна виокремити кілька основних блоків: політичний, економічний, юридичний, загальнонауковий, організаційний, соціально-культурний. Кожен із цих блоків, без сумніву, вимагає певного доопрацювання, яким повинні займатися відповідні фахівці. З огляду на це, ми зупинимось на аналізі лише тих, які належать до загальнонаукової, юридичної та, певною мірою, організаційної сфер.

Загальнонаукове забезпечення механізму гарантування прав та свобод громадян здійснюється за кількома аспектами, головним із яких, на нашу думку, є досконала та логічно виважена класифікація прав та свобод громадянина. Саме класифікація прав та свобод громадянина, безперечно, сприяє розширенню уявлення про систему прав і свобод громадянина, забезпечує формування завершеного та максимально повного переліку прав і свобод, що є, власне кажучи, першим кроком на шляху їх подальшого нормативного закріплення.

Отже, аналізуючи сучасні підходи науковців до класифікації прав та свобод громадян, необхідно відзначити, що нині їх існує чимало. Найбільш часто науковці групують права та свободи громадян за сферами, у яких ці права та свободи реалізуються. Як наслідок, виділяють політичні, громадянські, економічні, соціаль-

ні, культурні права та свободи громадян. Відзначимо, що такий поділ прав та свобод громадян багато у чому обумовлений і Конституцією України, де права та свободи людини і громадянина визначено також з урахуванням можливих сфер їх реалізації. Наведена класифікація прав та свобод громадян є, так би мовити, базовою, оскільки вона дає уявлення лише про основні групи прав та свобод громадян. Проте, як відомо, права та свободи громадян закріплюються також і на рівні підконституційних правових актів, що автоматично розширює їх групи.

З огляду на це, стає обґрунтованим існування додаткових класифікацій прав та свобод громадян. З цього приводу у літературі висловлено досить багато різноманітних думок. Так, наприклад, окремі вчені пропонують здійснювати групування прав та свобод громадян за історичними етапами їх утвердження, інакше кажучи, за часом їх виникнення, виокремлюючи: права першого покоління – особисті та політичні права; права другого покоління – економічні, соціальні (соціально-економічні) та культурні права; права третього покоління – право на розвиток, право на мир, право на здорове навколишнє середовище, право на загальнолюдську спадщину та право на комунікацію; права четвертого покоління – права у галузі інформаційних технологій, а також самостійні права (право на трансплантацію органів та тканин людини, право на аборт, клонування, штучне репродукування, право на смерть) [5]. Інші автори, розглядаючи сферу суспільних відносин, а також характер потреб людини або цінності права, поділяють права та свободи на: фізичні; особистісні; культурні; економічні; політичні [6, с. 5–6].

Необхідно відзначити, що кожна із названих підстав для класифікацій прав та свобод громадян має повне право на існування, оскільки, за будь-яких умов, розширює наше уявлення про них. Проте не всі класифікації здатні забезпечити побудову цілісної системи прав та свобод громадян, тобто такої системи, яка б не тільки дозволяла охопити усі права та свободи громадян, але й показати або визначити перспективи їх розвитку.

З огляду на це, завдання науки полягає в тому, щоб відшукати та розробити більш досконалу класифікацію прав та свобод громадян. Вважаючи за можливе долучитися до зазначеної дискусії, відзначимо, що правова держава, крім зазначеного вище, характеризується також і тим, що спілкування між особистістю та державою здійснюється виключно у межах, визначених правовими нормами, які, власне кажучи, і переводять таке спілкування у

правову сферу або, іншими словами, сферу правовідносин. Наявність правовідносин між державою та громадянином передбачає обов'язкове наділення їх кореспондуючими правами та обов'язками, оскільки за відсутності взаємних прав та обов'язків держави та громадянина значущість і цінність прав та свобод майже повністю нівелюється. Закріплення системи кореспондуючих прав та обов'язків держави та громадянина, як впливає з викладеного, здійснюється через правові норми, галузева приналежність яких, на нашу думку, і може бути підставою для класифікації прав та свобод громадянина.

Отже, права та свободи громадянина можна поділити на конституційні, міжнародно-правові, цивільно-правові, трудові, фінансові, адміністративні, адміністративно-процесуальні, кримінально-правові, кримінально-процесуальні тощо. Такий підхід до класифікації прав та свобод громадян, на нашу думку, є надзвичайно перспективним, оскільки він, по-перше, сприятиме більш глибокій правовій диференціації існуючих прав та свобод громадян, і, як наслідок, розробці галузево спеціалізованих гарантій їх забезпечення, та, по-друге, забезпечуватиме можливості для їх подальшого розширення, яке буде відбуватися на фоні подальшої галузевої диференціації права. Щодо останнього зазначимо, що нині досить активно обговорюються питання як про появу нових галузей та підгалузей права, так і про формування в їх межах нових або оновлених комплексів прав та обов'язків громадян. Прикладом цього може бути інформаційне право, визнання якого на законодавчому та науковому рівнях обумовило виникнення системи інформаційних прав та свобод громадян. Серед таких прав і свобод автори виділяють, наприклад, право на недоторканність приватного життя; право на доступ до інформації; право на достовірну інформацію про стан навколишнього природного середовища; право на вільне розповсюдження інформації будь-яким законним способом; право на захист від шкідливої інформації; право на інформаційні системи тощо [7].

Поряд із науковою обробкою системи прав та свобод громадянина актуальним залишається також і питання про їх максимальне повне правове закріплення. Цікавою у зв'язку з викладеним є думка О. Михайлюк [8] про необхідність проведення кодифікації законодавства у сфері прав та свобод людини та їх правового захисту шляхом розроблення та запровадження у дію проекту Кодексу прав і свобод людини або Кодексу законів про захист прав людини. Такий Кодекс, на думку дослідниці, дозволив би: всебічно

забезпечити реалізацію та захист прав людини в Україні, реалізувати всі конституційні гарантії захисту прав і свобод людини; реалізувати державну правову політику забезпечення та захисту прав людини, у тому числі політичних, громадянських, соціальних та економічних прав; зміцнити законодавчу базу захисту прав людини з метою приведення її у відповідність до міжнародних нормативно-правових актів захисту прав і свобод людини і забезпечення їх гарантій.

Слід відзначити, що така пропозиція загалом є життєздатною, проте в процесі її реалізації можуть виникнути суттєві складнощі, перш за все, у зв'язку з надзвичайною проблематичністю виокремити з тисяч нормативних актів окремі права та свободи громадян і помістити їх до консолідованого нормативного акта. За такого підходу довелося б створити багатотомну книгу прав та свобод громадян, яку необхідно було б доповнювати та змінювати щоденно. У зв'язку з цим більш доречним та простим виглядає проведення систематизації галузевого законодавства, наприклад, адміністративно-процедурного. Прийняття Адміністративно-процедурного кодексу, на нашу думку, стало б значним кроком у напрямку впорядкування відносин між публічною адміністрацією та приватними особами, яке було б досягнуто, зокрема, шляхом більш чіткого визначення системи кореспондуючих прав та обов'язків зазначених суб'єктів.

Неабияку роль у механізмі забезпечення прав та свобод громадян відіграють і організаційні аспекти, які пов'язуються нами, перш за все, з існуванням суб'єктів, покликаних своєю діяльністю охороняти, захищати та гарантувати права та свободи громадян. Одним із таких суб'єктів є органи внутрішніх справ України, які протягом останніх років суттєво удосконалили свою діяльність у зазначеній сфері. Необхідно відзначити, що діяльність органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав та свобод громадян здійснюється у двох напрямках: з одного боку, така діяльність є зовнішньо обслуговуючою, а з іншого, – внутрішньо обслуговуючою.

У першому випадку мова йде про те, що визначальним завданням органів внутрішніх справ відповідно до чинних нормативних актів, зокрема, Закону України «Про міліцію» [9], є забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів. Інакше кажучи, органи внутрішніх справ, поряд з іншими державними та недержавними суб'єктами, реалізують загальнодержавну політику у сфері забезпечення прав та свобод громадян, сприяючи тим самим функціонуванню України як

правової держави. У зв'язку з цим слід підтримати надзвичайно слушну думку відомого російського вченого К. С. Бельського [1, с. 123], який, зокрема, стверджує, що однією з найважливіших ознак правової держави є міцна поліцейська влада та ефективно діюча поліцейська система. У правовій державі, пише вчений, в умовах ринкового господарювання і реального використання громадянами всіх прав та свобод (свободи пересування, приватної власності) виникає більше загроз кримінального характеру для особистості, суспільства та держави, а тому вимоги до поліцейської діяльності різко збільшуються. У зв'язку з цим необхідно посилити правове регулювання діяльності органів внутрішніх справ, яке слід здійснювати у таких напрямках: по-перше, переведення функціонування органів внутрішніх справ на міцну законодавчу базу (правоохоронні органи у правовій державі мають бути підпорядковані виключно закону. З огляду на це, вважаємо за необхідне прийняти закони України «Про органи внутрішніх справ України», «Про Національну міліцію», «Про протидію корупції», «Про Антикорупційне бюро України» тощо); по-друге, діяльність органів внутрішніх справ має бути поставлена під суворий та дієвий громадський контроль, суб'єкти якого мали б можливість перевіряти будь-які дії та рішення посадових і службових осіб цих органів щодо їх відповідності законодавству; по-третє, на посадових і службових осіб органів внутрішніх справ має без будь-яких винятків поширюватися принцип невідворотності відповідальності за вчинення злочину або правопорушення.

Що ж до внутрішньо обслуговуючого напрямку діяльності органів внутрішніх справ у сфері забезпечення прав та свобод громадян, то сюди належить функціонування у системі МВС України управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ. Основними завданнями такого управління є: здійснення контрольних-спостережних функцій за дотриманням прав людини в діяльності служб та підрозділів внутрішніх справ; вивчення та аналіз проблемних питань у діяльності органів внутрішніх справ стосовно дотримання прав людини, підготовка аналітично-інформаційних матеріалів із цих питань для керівництва та членів колегії МВС України; участь у роботі з удосконалення нормативно-правової бази діяльності МВС України згідно з вимогами міжнародних та національних нормативних актів у галузі прав людини, а також із рішеннями Європейського суду з прав людини; розроблення та внесення спільно зі структурними підрозділами Міністерства необхідних пропозицій щодо вдоскона-

лення проектів нормативно-правових актів МВС України, відомчої статистики та форм звітності; моніторинг чинного законодавства у галузі забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів; участь в організації, проведенні та роботі громадських рад при МВС, ГУМВС, УМВС України з питань забезпечення прав людини, мобільних груп з моніторингу дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина в діяльності органів внутрішніх справ; координація взаємодії МВС України, територіальних органів і підрозділів внутрішніх справ України з органами виконавчої влади, міжнародними та національними неурядовими організаціями в галузі прав людини.

Отже, на підставі викладеного можна зробити висновок, що в Україні розроблено та запроваджено у дію складний механізм забезпечення прав та свобод громадян. Однак даний механізм є недосконалим, що вимагає проведення копіткої та напруженої роботи, спрямованої на його вдосконалення. Така робота, як було показано вище, має здійснюватись у багатьох напрямках, спрямованих на підвищення загальнонаукового, юридичного та організаційного забезпечення.

Список літератури: 1. Бельский К. С. Полицейское право: Лекционный курс / Под ред. канд. юрид. наук А. В. Куракина. – М.: Дело и Сервис, 2004. – 816 с. 2. Бородин І. Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина: Дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2004. – 405 с. 3. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2003. – 776 с. 4. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 5. Луковская Д. И. Классификация прав и свобод человека и гражданина // История государства и права. – 2007. – № 15. – С. 2–4. 6. Рабинович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення: Навч. посіб. – К., 1992. – 100 с. 7. Адміністративно-правовий статус человека и гражданина (седьмые «лазаревские чтения») // Государство и право. – 2003. – № 11. – С. 5–43. 8. Михайлюк О. Про правове забезпечення конституційних гарантій прав і свобод людини в Україні // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 9. – С. 55–57. 9. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

Надійшла до редколегії 11.11.08